

УДК 94:351.746.1(477.82/.86)“1939”

Володимир БАРАН, Василь ТОКАРСЬКИЙ

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ НКВС НА ВОЛИНІ І В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ: ВЕРЕСЕНЬ–ГРУДЕНЬ 1939 РОКУ

Проаналізовано діяльність системи органів внутрішніх справ під час радянізації західних областей після приєднання до УРСР восени 1939 р. Висвітлено діяльність місцевих загонів робітничої гвардії та сільські збройні дружини, до яких входили насамперед представники незаможних верств населення, що прихильно ставилися до радянської влади. Доведено, що у жовтні 1939 р. було створено ширшу мережу оперативних груп, які охоплювали основні населені пункти регіону, а після формально-юридичного приєднання Західної України до СРСР – цілісну, потужний карально-репресивний апарат.

Ключові слова: УРСР, західні області, репресивно-каральний апарат, радянізація.

Під час польської кампанії Червоної армії, здійсненої у вересні 1939 р., партійне і державне керівництво СРСР вагому роль відводило органам державної безпеки. На радянські спецслужби покладали низку важливих військових і політичних завдань, зокрема ліквідацію “ворожих класових елементів”, подолання опору опозиційних сил і забезпечення цілковитого послуху з боку місцевого населення.

Уже 8 вересня 1939 р. нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія видав наказ № 001064, який передбачав створення дев’яти оперативно-чекістських груп. Їх доручали сформувати у двох особливих військових округах: п’ять у Київському і чотири – у Білоруському. Вони переходили в підпорядкування наркомів внутрішніх справ Української і Білоруської РСР – І. Серова та Л. Цанави. Для координування діяльності груп Л. Берія скерував в Україну заступника наркома внутрішніх справ СРСР В. Меркулова, а в Білорусію – начальника Особливого відділу НКВС СРСР В. Бочкова.

Згідно з наказом № 001064, для формування груп І. Серов повинен був виділити 50 оперативних працівників НКВС УРСР і 150 оперативно-політичних працівників прикордонних військ, зосередивши їх у Києві до 22-гої години 9 вересня. Начальникові УНКВС Ленінградської області С. Гоглідзе доручено відібрати 30 оперативних працівників і 30 оперативно-політичних працівників прикордонних військ та відрядити їх 8–9 вересня у Київ. Крім того, заступники наркома внутрішніх справ СРСР С. Круглов та І. Масленников мали скерувати до Києва ще 10 оперативних працівників центрального апарату НКВС СРСР.

У цьому наказі йшлося про створення в Київському особливому військовому окрузі п’яти оперативно-чекістських груп під командуванням: групи 1 – М. Петрова (заступники Крутов і Пастельняк), групи 2 – М. Макарова (Москаленко і Шухтін), групи 3 – К. Краснова (Зачепа і Шумаков), групи 4 – С. Савченка (Машлятін і Макаров),

групи 5 – П. Тихонова (Ніколаєв і Мальцев). До кожної групи входили 50–70 співробітників НКВС і батальйон прикордонних військ кількістю 300 бійців. Кожну групу поділяли на підгрупи, за якими закріплювали відповідні територіальні дільниці¹.

9 вересня нарком внутрішніх справ УРСР повідомив, що оперативні й політичні працівники “виділені повністю”. У записці № 3702/сн, адресованій Л. Берії, було зазначено: “Прибуло до Києва 45 осіб. У дорозі перебуває 130 осіб з розрахунком прибуття до 22-00 9/IX-39 р.”. За словами І. Серова, всі оперативні та політичні працівники розміщені й забезпечуються зброєю, набоями і грошима². У наступні дні І. Серов продовжував доповідати Л. Берії про хід формування оперативно-чекістських груп, а також про їхню підготовку до виконання визначених завдань.

Унаслідок проведеної роботи в Київському особливому військовому окрузі було створено чотири групи: три з них були активними, четверта – резервною. Для загального керівництва роботою оперативних груп призначено штаб, на чолі якого став майор державної безпеки М. Пономарьов. Групи планували відправити в армійські з’єднання за домовленістю з командармом 1-го рангу С. Тимошенком за 24 години до початку виступу радянських військ. Роботу цих груп потрібно було також погоджувати з вищими партійним і державним керівництвом республіки, зокрема із секретарями ЦК КП(б)У³.

Керівники оперативних груп одержали карти територій, на яких мали діяти, і списки осіб, які становили небезпеку для радянської влади й підлягали негайному арешту. Подібні списки органи безпеки готували заздалегідь: вони належали до так званих мобілізаційних документів, необхідних у разі “захоплення нашими частинами території противника”⁴. Зокрема, серед таких документів був “Список офіційних працівників, інформаторів і провокаторів польської розвідки та політичної поліції”, який підготували ще в 1925–1931 рр. і згодом регулярно поповнювали новими даними.

За тиждень до початку польського походу нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов доповідав у НКВС СРСР: район навчальних зборів відповідно до плану руху військових з’єднань, розбито на групи щодо великих населених пунктів, територіально близьких і пов’язаних між собою залізницею чи шосейними дорогами. Нарком повідомляв: “У кожній групі налічується від 3 до 6 населених пунктів. Усього груп вийшло на всіх напрямках 16”⁵. Із доповідної записки видно, що формування чотирьох оперативних чекістських груп на той час було повністю завершено. Кожну групу поділяли на підгрупи, в яких налічувалося від 7 до 12 працівників органів безпеки.

15 вересня 1939 р. Л. Берія підписав директиву № 720, у якій визначив конкретні завдання оперативно-чекістських груп, що поклали початок формуванню радянського репресивного апарату на західних землях України. Їм доручали негайно зайняти всі установи зв’язку (пошту, телефон, телеграф та ін.), приміщення банків і

¹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 33. – Арк. 1–4; *Льюшин І.* Діяльність оперативно-чекістських груп НКВД у західних областях України (вересень–жовтень 1939 р.) / І. Льюшин, О. Пшенніков // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 424–434.

² ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 33. – Арк. 5.

³ Там само. – Арк. 7.

⁴ Там само. – Ф. 13. – Спр. 298. – Арк. 1.

⁵ Там само. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 33. – Арк. 6.

казначейств та взяти на облік і зберігання матеріальні цінності. Вони повинні були займати друкарні, редакції газет і склади паперу, брати під контроль державні архіви, передусім жандармерії та філії 2-го відділу Генерального штабу. Л. Берія наказав заарештувати й оголосити заручниками “найбільших представників із поміщиків, князів, дворян і капіталістів”⁶. Він вимагав узяти під варту провідних представників урядової адміністрації, керівників політичних партій, громадських організацій тощо.

У директиві було зазначено, що з наступом Червоної армії в містах будуть виникати тимчасові управління. До цих органів влади повинні входити керівники оперативних груп, сформованих Наркоматом внутрішніх справ. “Під час виконання спеціальних завдань щодо забезпечення порядку, запобігання підривній роботі й придушення контрреволюції опергрупи НКВС у міру просування військових частин повинні створювати на зайнятій території у всіх значних міських пунктах апарат НКВС шляхом виділення зі складу основної опергрупи НКВС невеликих груп (кількість залежить від важливості конкретного пункту) з невеликим загonom червоноармійців-прикордонників. Виділені опергрупи працівників мають стати ядром майбутніх органів НКВС”⁷.

Напередодні виступу Червоної армії оперативний штаб НКВС УРСР видав наказ № 1 “Порядок зосередження опергруп для проведення оперативних заходів”. У ньому ставили завдання начальникам опергруп виїхати зі своїми групами: М. Петрову – в Кам’янець-Подільський, М. Макарову – у Вінницю, К. Краснову – до Житомира; С. Савченко мав “перебувати в Києві до особливого призначення”⁸. Цього ж дня штаб видав наказ № 2, яким доручав М. Петрову, М. Макарову і К. Краснову зв’язатися, відповідно, з командармом І. Тюленєвим, комкором П. Голиковим та комдивом І. Советниковим. У наказі також визначали напрямки просування оперативних груп НКВС УРСР: перша мала рухатися на Станіслав і Дрогобич, друга – на Перемишляни і Львів, третя – на Ровно та Луцьк⁹.

17 вересня 1939 р. разом із частинами Українського фронту на територію Західної України увійшли оперативно-чекістські групи. Того ж дня радянські війська зайняли Тернопіль, розташований за 36 км від кордону. Як видно з документів НКВС УРСР, 18 вересня, близько полудня, у Тернопіль прибула частина групи під командуванням М. Макарова, а ще через кілька годин до міста приїхав заступник наркома внутрішніх справ СРСР В. Меркулов. У доповідній записці Л. Берії, яку написали В. Меркулов та І. Серов наступного дня, йшлося: у Тернополі немає армійського командування, військові частини залишили місто, тому “спостерігається безлад...”¹⁰.

Оперативно-чекістська група, якою командував М. Макаров, відразу зайняла найважливіші адміністративні будівлі й виставила належну охорону. За короткий час червоноармійці й чекісти зібрали “величезну кількість зброї та боєприпасів”¹¹, залишених польськими військами. В. Меркулов та І. Серов повідомляли в НКВС СРСР,

⁶ Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938–1944 гг. – Москва, 1945. – С. 71.

⁷ Там само. – С. 70–71.

⁸ ГДА СБУ. – Ф. 9. – Спр. 24. – Арк. 366.

⁹ Там само. – Арк. 367–369.

¹⁰ Там само. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 33. – Арк. 8.

¹¹ Там само.

що полонених і заарештованих є кілька тисяч осіб. Оперативна група взяла під контроль міську тюрму, з якої червоноармійці випустили всіх в'язнів. Частина колишніх ув'язнених, зокрема кримінальних, вдалося затримати й посадити назад. Установлено також охорону біля деяких складів, які місцеве населення намагалося розікрасти.

Свій штаб оперативно-чекістська група розмістила в приміщенні колишнього воєводського управління поліції. У кімнатах управління спочатку утримували близько 200 арештованих поліцейських, жандармів, кримінальних злочинців, яких згодом перевели в тюрму. Чекісти організували охорону й конвоювання польських військовополонених, які “приходять групами самі і здаються”¹². Заразом у різних частинах міста і поблизу нього діяли групи польських офіцерів, що не бажали скласти зброю. Тому одним із важливих завдань оперативників була ліквідація опору з боку польських військових, а також іншого “контрреволюційного елемента”.

На початку польського походу оперативний штаб НКВС УРСР, на чолі якого стояв М. Пономарьов, був розташований у м. Проскурові. До штабу входили П. Тихонов (заступник начальника), С. Мартинов, С. Семенов, офіцери для доручень М. Толстикова та І. Веретенников при заступникові наркома внутрішніх справ СРСР В. Меркулові, офіцери для доручень при наркомі внутрішніх справ УРСР І. Серові, офіцери для зв'язку з оперативними групами, а також стенографістка, дві машиністки, три шифрувальники, п'ять зв'язківців, шість водіїв – усього 27 осіб¹³. 19 вересня 1939 р. оперативний штаб НКВС УРСР перемістився у м. Волочиськ, а згодом – у Тернопіль. Штаб керував роботою оперативних груп, розподіляв по цих групах працівників органів державної безпеки і міліції, які прибували з НКВС СРСР, НКВС УРСР та обласних управлінь¹⁴.

Важливе значення радянські спецслужби надавали роботі з військовополоненими. Оперативно-чекістські групи займалися охороною, конвоюванням і так званим агентурним обслуговуванням полонених польських вояків. Із початком неоголошеної війни проти Польщі Л. Берія підписав наказ № 0308 “Про організацію таборів військовополонених”. Цей наказ передбачав створення при НКВС СРСР Управління по військовополонених, на чолі якого став П. Сопруненко. Йому підпорядковувалося вісім таборів: Осташківський, Юхновський, Козельський, Путивльський, Козельщанський, Старобільський, Юзьський та Оранський.

У директиві щодо польських військовополонених, яку Л. Берія відправив В. Меркулову та І. Серову, було зазначено: “20 вересня відправку здійснити з БРСР у табір Козельський. З УРСР у табір Путивльський, кожний розрахований на 10 тисяч осіб”¹⁵. Поряд із таборами створювали доволі розгалужену мережу приймальних пунктів, на яких частини Червоної армії передавали полонених органам НКВС. Спочатку такі пункти діяли на кількох невеликих прикордонних станціях, зокрема Хоровичі, Погребищі, Хиривці. Згодом приймальні пункти було організовано на станціях Олевськ, Шепетівка, Погранична, Волочиськ, Ярмолинці, Кам'янець-Подільський.

¹² Там само.

¹³ Там само. – Ф. 9. – Спр. 24. – Арк. 371–374.

¹⁴ Там само. – Арк. 375–392, 395–402.

¹⁵ Там само. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 33. – Арк. 25.

За пропозицією Л. Берії і Л. Мехліса, Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення: звільнити військовополонених солдатів – українців, білорусів і представників інших національностей, які проживали на території Західної України і Західної Білорусії; залишити 25 тис. військовополонених для будівництва першої черги дороги Новоград-Волинський – Корець – Львів; виділити в окрему групу військовополонених солдатів, що проживали в так званій німецькій частині Польщі; організувати окремі табори для військовополонених офіцерів, вищих офіцерів і великих державних та військових чиновників, а також розвідників, контррозвідників, жандармів, тюремників і поліцейських.

Уже 21 вересня 1939 р. Л. Берія видав наказ № 001124, що передбачав розгортання систематичної роботи органів внутрішніх справ на території Західної України. Тимчасовим центром НКВС далі залишався Тернопіль, згодом вказаний центр мав переміститися до Львова. Нарком вимагав повсюдно приступити до формування нових оперативних груп, “приблизно дотримуючись адміністративного поділу, який існував раніше (по воєводствах)...”. Ці опергрупи організовували у всіх великих населених пунктах (“не розпилятися по другорядних населених пунктах”)¹⁶. Начальників нових опергруп наказано призначати із працівників спецслужб, які були відряджені в Західну Україну НКВС СРСР.

З метою формування органів НКВС і налагодження повномасштабної роботи репресивного апарату на територію Західної України з початком воєнної кампанії проти Польщі було відряджено 270 оперативних працівників, а після видання наказу НКВС СРСР № 001124 – ще 150 працівників (вони мали прибути в м. Проскурів 24–25 вересня). Після непростих переговорів з генералом В. Лянгнером, які відбулися в містечку Винниках, польський гарнізон у Львові капітулював. Унаслідок цього 22 вересня 1939 р. частини Червоної армії зайняли місто, тоді ж до нього прибув нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов і воно стало центром роботи НКВС на західних землях України.

У повідомленнях В. Меркулова та І. Серова, адресованих наркому Л. Берії, досить докладно говорилося про просування оперативно-чекістських груп на зайнятих територіях. Так, 22 вересня група на чолі з М. Петровим прибула в м. Станіслав, група під командуванням М. Макарова – у Бережани, а група під керівництвом К. Краснова переходила з Костополя в Сарни. За інформацією К. Краснова, в містах Острозі, Ровно, Луцьку, Дубно, Костополі зберігалася спокійна ситуація. Чекісти продовжували діяти у Тернополі, Скалаті, Збаражі; начальником цього напрямку призначено О. Вадіса. 24 вересня до Тернополя прибула резервна група, яка налічувала 56 осіб і на чолі якої стояв С. Савченко¹⁷.

4 жовтня 1939 р. оперативний штаб НКВС УРСР видав наказ № 12, за яким центром чекістської роботи в Західній Україні став Львів. Згідно з наказом, начальником центрального органу роботи НКВС по Західній Україні було призначено К. Краснова, його заступником – М. Макарова. За цим же наказом, усі оперативні групи розформували, а для ведення чекістської роботи в регіоні створювали апарати НКВС у містах Луцьку, Станіславі й Тернополі – “з підпорядкуванням їх Центральному органу роботи НКВС по Західній Україні в м. Львові”. Ці апарати

¹⁶ Там само. – Арк. 36.

¹⁷ Там само. – Арк. 70–73.

діяли на території колишніх Волинського, Станіславського й Тернопільського воєводств, а центральний орган у м. Львові, крім керівництва трьома апаратами, провадив роботу на території колишнього Львівського воєводства¹⁸.

Із перших днів свого перебування в Західній Україні групи НКВС розгорнули політичні репресії, які набували щораз більшого розмаху. Вони були спрямовані насамперед проти польських чиновників, поліцейських, жандармів, офіцерів, великих поміщиків і фабрикантів. Репресіям піддано також лідерів й активних учасників різних “ворожих”, “буржуазно-націоналістичних” політичних партій і громадських організацій, серед них польських, українських та єврейських. Водночас члени оперативних груп намагалися проникнути у “вороже контрреволюційне підпілля” і встановити нагляд за діяльністю різних прошарків місцевого населення, з цією метою активно вербуючи агентів та інформаторів.

За повідомленням В. Меркулова, скерованим у НКВС СРСР, на 27 жовтня 1939 р. оперативно-чекістська група під командуванням М. Петрова арештувала 923 особи, серед них 513 поліцейських, 126 офіцерів, 44 поміщики й власники підприємств, 31 секретного агента поліції і 28 жандармів. Іншу частину арештованих становили “активні члени й керівники антирадянських політичних партій УНДО, ОУН, УПСР, УСДП і т. д.”¹⁹. Тоді ж група на чолі з М. Макаровим арештувала 553 особи, зокрема колишнього прем’єр-міністра Польщі Л. Козловського, колишніх міністрів С. Грабського, Ю. Малчевського, президента м. Львова С. Островського та ін. Серед затриманих цією групою було 268 офіцерів і поліцейських, а також низка “значних діячів контрреволюційних партій і прокуратури”²⁰.

Із документів НКВС видно, що вже в кінці вересня 1939 р. тільки у м. Львові було заведено шість агентурних справ “на лідерів та актив контрреволюційно-націоналістичних фашистських партій”²¹. У місті діяла слідча група, яка за вкрай короткий термін закінчила 10 слідчих справ на провідних політичних діячів і керівників українських партій. У зв’язку з цим В. Меркулов доповідав Л. Берії: “Налагоджуємо оперативний облік учасників к-р організацій та осіб, які проходять за матеріалами слідства”²². Лише за тиждень перебування на території Західної України чекістська група М. Макарова на визначених дільницях завербувала 150 агентів, щоб узяти під жорсткий контроль усі сфери суспільного життя, різні прошарки населення.

Загалом на 1 жовтня 1939 р. оперативно-чекістські групи заарештували в Західній Україні 3914 осіб, окрім військовополонених. У шифротелеграмі № 44 в НКВС СРСР В. Меркулов та І. Серов зазначали, що серед арештованих були колишні жандарми, поліцейські, агенти поліції й розвідки (2539 осіб), поміщики й представники великої буржуазії (293 особи), польські офіцери й осадники (381 особа), керівники УНДО, ОУН та інших партій (144 особи), петлюрівці та учасники бандугруповань (74 особи), інші (483 особи). За наступний місяць оперативно-

¹⁸ Там само. – Ф. 9. – Спр. 24. – Арк. 403–406.

¹⁹ Там само. – Ф. 16. – Оп. 3. – Спр. 33. – Арк. 58.

²⁰ Там само. – Арк. 60.

²¹ Там само.

²² Там само – Арк. 61.

чекістські групи взяли під варту ще 2058 осіб, а загальна кількість арештованих на території Західної України досягнула 5972 особи²³.

Під час формування органів НКВС розподілені за оперативними дільницями батальйони прикордонників поступово поверталися до виконання своїх прямих функцій, тобто охорони кордону. На допомогу чекістським групам тепер переводили червоноармійців і командний склад полків НКВС, які дислокувалися на західних землях України. Важливе значення спецслужби надавали підготовці виборів до Народних зборів, зокрема перевірки лояльності кандидатів у депутати, довірених осіб, учасників агітаційних груп і т. п. Ретельний кадровий відбір, який здійснили партійні функціонери й органи НКВС, дав змогу у визначені Політбюро ЦК ВКП(б) строки провести Народні збори і прийняти декларації з найважливіших політичних та економічних питань.

Після проведення позачергової сесії Верховної Ради СРСР, яка юридично закріпила приєднання Західної України до складу Радянського Союзу, розгорнувся завершальний етап формування репресивного апарату. 6 листопада 1939 р. нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія видав наказ щодо створення постійних органів НКВС у Західній Україні. Згідно з ним, на цій території формували обласні, повітові й міські органи НКВС: чотири обласні управління (у Львові, Луцьку, Станіславі, Тернополі) і 56 повітових та міських відділів. Обласні управління й місцеві структури НКВС склалися насамперед із членів тих оперативно-чекістських груп, які діяли на західних землях України з початку польської кампанії Червоної армії. На той момент загальна кількість оперативних працівників, відряджених у регіон, становила 726 осіб.

Однак цієї кількості не вистачало для створення запланованого апарату внутрішніх справ. Тому Л. Берія наказав скерувати в Західну Україну чергову групу працівників: 100 співробітників наркоматів внутрішніх справ союзних республік, 250 працівників особливих відділів НКВС Київського особливого військового округу, 150 випускників оперативно-чекістських шкіл і 100 осіб із прикордонних військ. Крім того, заступникові наркома внутрішніх справ СРСР С. Круглову було доручено скерувати в розпорядження НКВС УРСР 60 друкарарок, а наркому внутрішніх справ УРСР І. Серову – виділити з особового складу батальйонів прикордонних військ НКВС 200 осіб для заповнення технічних посад (вахтерів, комендантів тощо). Отже, загальна кількість працівників місцевого апарату НКВС на території Західної України на той час становила 1586 осіб²⁴.

На початку грудня 1939 р. указом Президії Верховної Ради СРСР на західноукраїнських землях було створено шість областей. У зв'язку з цим 13 грудня керівництво НКВС СРСР прийняло рішення про формування двох нових обласних управлінь НКВС – Дрогобицького (10 повітових відділів) і Ровенського (5 відділів). Цим же наказом проведено організаційно-штатні зміни в інших місцевих органах НКВС, зокрема в західних областях України. Управління НКВС по Луцькій області перейменовано у Волинське, внесено зміни в перелік його

²³ Польское подполье на территории Западной Украины и Западной Белоруссии 1939–1941 гг. – Варшава; Москва, 2001. – Т. 1. – С. 174, 246–248; ГДА СБУ. – Ф. 16. – Оп. 32. – Спр. 33. – Арк. 96.

²⁴ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБУ. – Київ, 2009. – С. 73, 74.

повітових відділів²⁵. На чолі управлінь НКВС західних областей УРСР стояли: Волинської – І. Білоцерковський²⁶, Дрогобицької – І. Зачепа, Львівської – К. Краснов²⁷, Ровенської – Р. Крутов, Станіславської – О. Михайлов²⁸, Тернопільської – О. Вадіс.

На початку січня 1940 р. адміністративно-територіальну реформу було остаточно завершено: замість ліквідованих повітів утворено райони. Унаслідок цього місце повітових відділів НКВС зайняли районні²⁹. За рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) від 7 січня 1940 р., у шести західних областях України утворено 204 райони, зокрема: у Волинській області – 31, Дрогобицькій – 30, Львівській – 37, Ровенській – 31, Станіславській – 37 і Тернопільській – 38³⁰. Ще через два тижні Політбюро ЦК ВКП(б) внесло зміни у склад районів західних областей УРСР: ліквідувало по одному району у Волинській і Ровенській областях, а також перенесло деякі районні центри з одних населених пунктів в інші³¹. Відповідно до цього, НКВС УРСР провів зміни у структурі місцевого апарату, зокрема перегрупував наявні кадри й уточнив штатну кількість працівників.

Значну увагу керівники НКВС СРСР звертали на розгортання мережі тюрем у Західній Україні. Вони були невід’ємною складовою карально-репресивної системи, яка формувалася на приєднаних до Радянського Союзу територіях. Усього в системі Наркомату внутрішніх справ у шести західних областях УРСР налічувалося 22 тюрми, зокрема: у Волинській області – № 1 у Луцьку, № 2 у Володимирі-Волинському, № 3 у Ковелі; Дрогобицькій – № 1 у Дрогобичі, № 2 у Перемишлі, № 3 у Самборі, № 4 у Стрию; Львівській – №№ 1, 2, 4 у Львові, № 3 у Золочеві; Ровенській – № 1, 4 в Ровно, № 2 в Дубно, № 3 в Острозі; Станіславській – № 1 у Станіславі, № 2 у Коломиї, № 3 у Печеніжині; Тернопільській – № 1 у Тернополі, № 2 у Чорткові, № 3 в Бережанах, № 4 у Кременці.

За неповними даними, що стосуються червня 1941 р., в тюрмах НКВС у шести західних областях УРСР перебувало близько 20,3 тис. осіб (немає відомостей про тюрму в Дрогобичі): у Волинській області – 3185, Дрогобицькій – 2877, Львівській – 5581, Ровенській – 1364, Станіславській – 3450, Тернопільській – 3806³². На той час найбільше в’язнів утримувалося в тюрмах: № 1 у Львові – 3688 осіб, № 1 у Станіславі – 2914, № 1 у Луцьку – 2052, № 1 у Тернополі – 1790. За іншими даними, станом на 10 червня 1941 р. у 23 тюрмах шести західних областей УРСР перебувало 23,2 тис. в’язнів³³. На жаль, докладної статистики, що стосується динаміки

²⁵ Там само. – С. 152–154.

²⁶ 3 6 листопада по 4 грудня 1939 року УНКВС по Волинській області очолював Р. Крутов.

²⁷ 3 6 листопада 1939 року по 26 грудня 1940 року на чолі УНКВС по Львівській області стояв К. Краснов, а з 26 грудня 1940 року по 26 лютого 1941 року – В. Сергієнко.

²⁸ 3 6 листопада по 4 грудня 1939 року керівником УНКВС по Станіславській області був С. Савченко.

²⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 581. – Арк. 13–15; Спр. 583. – Арк. 7–9, 26, 28, 46, 47.

³⁰ Российский государственный архив социально-политической истории. – Ф. 17. – Оп. 3. – Д. 1018. – Л. 29, 67–71.

³¹ Там же. – Д. 1019. – Л. 4.

³² Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. / І. Білас. – Київ, 1994. – Кн. 2. – С. 265.

³³ Тепляков А. Процедура: исполнение смертных приговоров в 1920–1930-х годах / А. Тепляков. – Москва, 2007. – С. 94.

розвитку місць ув'язнення за 1939–1941 рр., досі не встановлено. Опубліковані документи містять частковий, епізодичний матеріал, однак навіть наведені відомості дають певне уявлення про мережу тюрем і кількість так званого тюремного контингенту в досліджуваній період.

Отже, становлення радянської тоталітарної системи в західних областях України³⁴ супроводжувалося формуванням репресивного апарату, який забезпечував неухильне виконання політичної волі більшовицької партії і залишався її надійним та безжальним “каральним мечем”. Основою органів внутрішніх справ стали оперативно-чекістські групи, які вступили на територію Західної України з передовими частинами Червоної армії та виконували спеціальні політичні завдання, здійснювали “зачистку” зайнятих земель від “класово ворожих елементів”. Ці групи спиралися на місцеві загони робітничої гвардії та сільські збройні дружини, до яких входили насамперед представники незаможних верств населення, що прихильно ставилися до радянської влади. У жовтні 1939 р. було створено ширшу мережу оперативних груп, які охоплювали основні населені пункти регіону, а після формально-юридичного приєднання Західної України до СРСР – цілісну систему органів внутрішніх справ, потужний карально-репресивний апарат.

Volodymyr Baran, Vasyl Tokarskyi. The Operations of People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD) in Volhynia and Eastern Galicia: September–December, 1939

The activity of the system of internal affairs bodies during the Sovietization of the western regions after incorporation of western oblasts to the USSR was analyzed. The activities of the local units of the Labor Guard and village armed squads, which included, first of all, representatives of the poor, who were sympathetic to the Soviet regime, were analyzed. It was proved that in October 1939 a wider network of operational groups was created and covered the main settlements of the region. After the formal legal accession of Western Ukraine to the USSR powerful punitive and repressive apparatus was strengthened.

Key words: the USSR, western regions, punitive and repressive apparatus, the Sovietization.

³⁴ Докладніше див.: *Баран В.* Україна: західні землі: 1939–1941 рр. / В. Баран, В. Токарський. – Львів, 2009; *Їх же.* “Зачистка”: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. / В. Баран, В. Токарський. – Львів, 2014.